

Történetírás és modernizáció. Montesquieu római történetének példája

Olga PENKE
Université de Szeged

„Hogy a modern korokat jól megismerj k, jól kell ismern nk a régi id ket; a törvények működését a különböző korok szellemét követve tudjuk csak megérteni. Nem s rk nyfogvetem ny az ember, aki a föld alól b jt ki, hogy törvényeket adjunk neki.”¹

A francia felvilágosodás t rt net rii k z l Montesquieu-nek sikerül elsőként megvalósítani *A rómaiak nagysága és hanyatlása* című művében azt a fajta történetírást, amely a múlt és a jelen közötti folyamatos dialógust helyezi a m  középpontjába.  jdons g t már a kortársak észrevett k, ha nem is fogadta azonnal olyan k t r  siker, mint a *Perzsa leveleket*. A kortársak felr tt k Montesquieu-nek, hogy homályos, ellentmondásos és hogy bizonyos forrásokat nem ismert, vagy éppen nem használt fel, mivel azok nem illettek koncepciójába. H b jak nt említik, hogy túlságosan negatív színekkel festi meg a rómaiakat,  gy v lik, igazságtalan vel k.² Voltaire véleménye a legérdekesebb a kortárs értékelések k z l, azért is, mivel Montesquieu mellett éppen ő volt Franciaországban a történetírás műfajának másik megújítója. Voltaire a m  elolvasása után inkább csak meglepetését fogalmazta meg, furcsának és töredékesnek érezte a művet, amelyben ugyanakkor felismerte a remekmű vonásait: „nem is könyv igazán, inkább zseniális tartalomjegyzék, különös stílusban megírva.”³ Voltaire a m r l alkotott véleményét azonban a későbbiekben újrafogalmazta, egyre inkább hangsúlyozva értékeit, sőt arra is k t rt, hogy a kortárs kritika is megváltozott a m  megjelenését k vet 

¹ Montesquieu „Mes Pensées,” *Oeuvres*,  d. par Masson, Paris, Nagel, 1950-55. 795. sz. „gondolat”. Id zi: Céline Spector, „Montesquieu et l’histoire: théorie et pratique de la modération”, *Sens du devenir et pensée de l’histoire au temps des Lumières*, sous la dir. de Bertrand Binoche et Franck Tinland,  d. Champ Vallon, Seyssel, 2000, 58.

² A kortárs történetírók lev lv lt sukban nehezményezik, hogy a rómaiakat „cs csel kk nt” jeleníti meg. A levelekből idéz: Robert Shackleton, *Montesquieu. Une biographie critique*, Grenoble, P.U.G., 1977, 121-122.

³ Angol nyelvű, 1734-ben Thieriot-hoz intézett levelében találjuk ezt a megfogalmazást: *Œuvres compl tes* de Voltaire, nouvelle  dition, conforme   l’ dition de Beuchot, Paris, Garnier-Fr res, 1883-1885, XXXIII. k t. 446.

évtizedekben: „Először valamennyien megrészegültünk a *Perzsa levelektől*. [...] Nem tulajdonítottunk jelentőséget a szerző *Rómaiak dekadenciájáról* írt kis művének; míg most látom, hogy mindenki, aki józanul gondolkodik, megérti ennek a kitűnő – noha először csak megvetésre méltott – könyvnek kivételes jelentőségét.” „A művekről alkotott ítéleteink – teszi hozzá – hosszú távon a kisszámú, felvilágosult olvasó véleményét követik...”⁴ XIV. Lajosról írt történeti művében már tömör műfaji meghatározást is ad az értekezésnek (*traité*) nevezett írásról: Montesquieu „a római birodalom politikatörténetét” hozta létre.⁵ A művet mai értékelői filozofikus történetírásnak nevezik és a politikai értekezéssel valamint a szónoki beszéddel rokonítják.⁶ Sajátos érdekességeként kiemelik, hogy „különös újraírás, melyben egyetlen szöveggé formálódnak más történetírók sajátosan csoportosított és gyakran implicit módon bírált szövegtörödékei.”⁷ Megegyeznek ugyanakkor abban, hogy a történeti erudíciót mindenképpen elhibázott dolog keresni benne. A mű fő érdeme ugyanis éppen az, hogy megújítja a történetírás tárgyát, célját és módszerét; Montesquieu írásmódja és forráshasználata ezzel a koncepcióval harmonizál.⁸

A mű létrejöttét közvetlenül megelőzi az író európai körútja, 1728 és 1731 között, melynek során szerzett ismeretei és tapasztalatai az antik történelemhez fűzött értelmezéseit is áthatják. A személyesen szerzett tapasztalatok jelentősége alapvető szerepet játszik abban, hogy Montesquieu elődjeinek forrásanyagától és történelemfilozófiájától el tud szakadni és önálló koncepció kialakítására vállalkozik.⁹ Az ismeretanyag és a gondolkodásmód hasonlósága a művet összekapcsolja az ugyanakkor keletkezett *Réflexions sur la monarchie universelle en Europe* (Elmélkedések az egyetemes monarchiáról Európában) című írással és *A törvények szelleme Anglia alkotmányáról* írt fejezete első változatával, amelyek témája kifejezetten Európa jelene és jövője. Az 1734 körül keletkezett művek nyilvánvalóvá teszik, hogy a szerzőt Franciaország európai szerep(vesztés)e és Európa sorsa egyaránt nyugtalanítja. A történetírás megújítása és a társadalom modernizálása egymással összefüggő programot jelent.

⁴ Voltaire levele Vauvenargue-nak, 1743. április 15-én. Uo., XXXVI. 204.

⁵ „Le Siècle de Louis XIV. Catalogue de la plupart des écrivains français qui ont paru dans le siècle de Louis XIV, pour servir à l’histoire littéraire de ce temps”, *Œuvres historiques*, édition par René Pomeau, Paris, Gallimard, 1957, 1187.

⁶ Shackleton, *Montesquieu*, 122-130; Catherine Volpilhac-Auger bevezetője a *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*, Paris-Genève, 1996-os kiadásához: 7-16; Judith Skhlar, *Montesquieu*, Budapest, Atlantisz Kiadó, 1994, 67-87.

⁷ Georges Benrekassa, *La politique et sa mémoire. Le politique et l’historique dans la pensée des Lumières*, Paris, Payot, 1983, 73-89.

⁸ Céline Spector, „Montesquieu et l’histoire: théorie et pratique de la modération”, *I. m.*, 55.

⁹ Montesquieu olaszországi (1728–29) és angliai (1729–31) utazásai a legfontosabbak témánk szempontjából. Élményeiről, személyes kapcsolatairól, az őt ért hatásokról lásd: Shackleton, *Montesquieu*, 79-114. Benrekassa tanulmánya az empirikus tapasztalatok jelentőségét emeli ki: *I. m.*, 40.

A század első felében Róma története Franciaországban a kultúra és a történeti gondolkodás alapját képezi.¹⁰ Montesquieu célja azonban ezzel a művel nem az volt, hogy az antik korról szóló történetírások számát gyarapítsa. Találónan írják a mű kritikai kiadásának bevezetőjében, hogy ez a mű nem a rómaiakról íródott, sokkal inkább azokkal a történetírókkal szemben, akik Rómáról írtak.¹¹

Montesquieu célja nem az, hogy eseményeket meséljen el, nem akarja a korábbi tradíciókat és a hozzájuk kapcsolódó tévedéseket továbbadni, hanem éppen a téves, megrögzött gondolatokat kívánja helyesbíteni. Ez különösen fontos Róma történetéről szólva. A filozófus számára Róma azért jelent alapvető példát, mert nagyságáról és hanyatlásáról elmélkedve a francia történelemről és főleg XIV. Lajosról, a világalalom kérdéséről és a nemzetközi kapcsolatokról mondhat véleményt. Ez nem azt jelenti, hogy Róma pusztán ürtűgy lenne arra, hogy a modern történelemről gondolkodjon, azt viszont igen, hogy a mű a modern történetírásnak azt a műfaját hozza létre, amely a politikaelméltre épül.

A történetíró tisztában van azzal, hogy hiába kutatja az elődei által feltárt forrásokat: „a császárok kora óta nehezebbé vált a történetíró dolga, mivel minden titokban folyt; – idéz egyetértéssel egy római történetírót – [...] megtudni csak azt lehetett, amit a zsarnok őrülsége és arcátlansága nyilvánosságra jutni engedett, vagy amit maguk a történetírók kikövetkeztettek.”¹² Ezért személyes és bizalmasabb jellegű írásokat is felhasznál művében, így Cicero levelezését, vagy éppen a saját utazásai során szerzett ismeretekre támaszkodik.¹³

1733-ban Montesquieu még úgy tervezi, hogy az egyetemes monarchiáról írt gondolatait és a rómaiakról szóló elmélkedéseit egy műben adja ki. Ezért azt is gondolhatjuk, hogy az előbbi művet nyitó kérdés – azaz, hogy a XVII–XVIII. század modern Európájában létre lehet-e hozni a rómaiakéhoz hasonló birodalmat – az utóbbiban is alapvető probléma marad a filozófus számára. Itt azonban nem elsősorban a birodalmak

¹⁰ A témáról lásd: Chantal Grell, *Le XVIII^e siècle et l'Antiquité en France. Étude sur les représentations sociales et politiques, littéraires et esthétiques de la Grèce et de la Rome païennes*, *Studies on Voltaire* (330-331), Oxford, 1995; *Dix-huitième siècle*, 27, (1995), „L'Antiquité” c. különszám és Penke Olga, *Filozofikus világtörténetek és történetfilozófiák. A francia és a magyar felvilágosodás*, Budapest, Balassi Kiadó, 2000, „A görög-római példa” c. fejezet: 117-122.

¹¹ *Oeuvres complètes de Montesquieu*, t. 2., Oxford-Napoli, Voltaire Foundation, 2000, 15. A kiadásnak ez a kötete a *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* és a *Réflexions sur la monarchie universelle en Europe* című műveket közli, jelentős kritikai apparátussal (a szövegkiadás Françoise Weil és Cécile Courtney, a bevezetők és kommentárok P. Andrivet és C. Volpilhac Auger, illetve C. Larrère és F. Weil munkája). Itt jegyezzük meg, hogy ennek a kritikai kiadásnak az az érdekessége, hogy alapszöveggént a *Considérations* 1734-es (nehezen fellelhető) kiadást választja, jegyzetekben közli ugyanakkor az 1748-as, jelentősen átdolgozott változatot is, amely a legtöbb fordítás (így az általunk használt magyar fordításé) és tanulmány forrása.

¹² Montesquieu, *A rómaiak nagysága és hanyatlása*, Budapest, Kossuth Kiadó, 1997, XIII. fejezet, 91. (Szávai János fordítása)

¹³ „...mindez sokkal jobban tükröződik e levelekben, mint a történészek munkájában.” Montesquieu, *A rómaiak*, XI. fejezet, 77.

sorsa érdeklő, hanem a népeké, amelybe beletartozik a polgár és a katona, de amelynek fontos alkotóeleme a „nagy ember” is. Utóbbi szerepét különösen jelentősnek látja a változásokban, illetve azok elindításában és ezzel a kortárs filozófus-történetírókhoz hasonló véleményt fogalmaz meg, de gondolatmenete érdekesen el is tér tőlük, amikor úgy vélekedik, hogy „a polgárháborúk során gyakran bukkannak fel nagy emberek, mert a zűrzavarban a felszínre kerülnek az arra érdemesek...”¹⁴

A téves gondolatokat helyesbítendő, Montesquieu merőben új módszert alkalmaz. Művében egyetlen évszámot sem találunk, nem a kronológia jelenti az írás vázát. De nem is az uralkodók egymásutánja adja meg a gondolkodás keretét. Az író a mű első mondatától kezdve nyilvánvalóvá teszi olvasója számára, hogy a múlt történetének felelevenítése a jellel való dialógusban kap értelmet. A cél az, hogy az olvasó képes legyen a múltat megérteni, mivel saját korának mélyebb megértését a múlt elemzése teszi csak lehetővé.

A szerző a nagy olvasóközönség számára akarja a társadalom mozgásának rejtett okait feltárni: nem az uralkodóknak, nem a hadvezéreknek és a politikusoknak szóló tanításként fogalmazza meg történetírását. Ugyanakkor nem is pusztán az elgondolkodtatás a célja. Legalább annyira fontosnak tartja azt is, hogy olvasójának érzelmeit befolyásolja, hogy együttérezzen vele, amikor megcsodálja a nemes cselekedeteket, vagy amikor elborzad a bűnök láttán. Érdemes megvizsgálni, hogy a mű szerkezetét hogyan alakítja Montesquieu annak érdekében, hogy olvasói figyelmét, érdeklődését megragadja, érzelmeit befolyásolja. Az első mondat a múlt összehasonlítása a jelen tapasztalataival: „Róma, a megalapítása utáni időkben, egészen másfajta látványt nyújtott, mint a mai városok; inkább azokra a krími városokra emlékeztetett, amelyek a hadizsákmány, az összeharcsolt állatok és termények megőrzésére épültek.”¹⁵ A mű középpontja a tragikus változások első jeleinek regisztrálása, ahol a személyes hangvétel és kérdések sora irányítja a figyelmes olvasót: „És ha azt kérdik, miért nem támadták meg nyíltan, vagy törvények útján, nem bűneinek az okát kérdik-e mindjárt?”¹⁶ A művet befejező mondat lezárás vagy konklúzió helyett az író érzelmeinek magas fokát tanúsítja: „Nincs bennem elég bátorság, hogy beszámoljak az ezután következő bajokról...”¹⁷

A mű legérdekesebb elméleti újítása az, hogy a történelmet összefüggések rendszereként fogja fel, amelyben minden együtt mozog. Ez a gondolat jelenti az összetartó erőt az időrend linearitását tiszteletben tartó írásban. Montesquieu szerint egyetlen eseményt sem lehet önmagában vizsgálni. A modern történetírásnak ezért eseménytörténet helyett civilizációtörténetnek kell lennie. Úgy véli, ha tudni akarjuk, hogyan épült fel, hogyan működött Róma városa, ismerni kell az emberek gondolkodását, szokásait, az intézményeket: „Minden olyat el kell mondanom, ami segít megismernünk a római nép szellemét. A rómaiak [...] hozzászoktak az engedelmességhez [...] A

¹⁴ Uo., XI. fejezet, 74.

¹⁵ Uo., I. fejezet, 5.

¹⁶ Uo., XI. fejezet, 67, 78.

¹⁷ Uo., XXIII. fejezet, 170.

hatalomból kiszorult, csaknem teljesen rabszolgákból vagy munkanélküli és közpénzen élő emberekből összetevődő római nép jól érezte tehetetlenségét...¹⁸

A tartósan sikeres nemzetek nagysága a nemzet sajátos jellegét biztosító harmónia, egy „általános alapeszme” szerencsés létrejöttének és fenntartásának köszönhető – fogalmazza meg a mű központi gondolatát Montesquieu –, erre épül a hatalom, és amíg ezt az alapeszmét a hatalom tiszteletben tartja, és az általa biztosított korlátokat nem hája át, a nemzet virágzik.¹⁹

Az új típusú történetírás megalkotása közben azt az ideális társadalmi formációt keresi, amelyben a különböző elemek egyensúlyban álló rendszert alkotnak. Róma nem mint köztársaság vagy mint egyeduralom érdekli, sokkal inkább mint egy sok nemzetből álló rendszer, amelynek élén Róma áll. Montesquieu hasonlóságot vél felfedezni az antik korban létező rendszer és a modern Európa között: „Feltehetjük a kérdést, vajon Európa jelenlegi állapotában megtörténhet-e, hogy egy nép, a rómaiakhoz hasonlóan, tartósan a többiek fölé kerekedjen.” – ez a római történelemmel párhuzamosan keletkezett mű, a *Réflexions sur la monarchie universelle* első mondata.²⁰ Itt röviden meg kell vizsgálnunk, mit is jelent Montesquieu számára címben szereplő terminológia.²¹ Az „egyetemes monarchia” szókapcsolat gyakran előfordul a XVII. század végétől a nemzetközi joggal foglalkozó művekben (így Pufendorfnál vagy Saint-Pierre abbénál), illetve a spanyol vagy a francia nagyhatalmi törekvéseket elemző művekben.²² Megvalósulása az európai egyensúlyt veszélyezteti, az európai egyensúly pedig a politikáról gondolkodók számára a kontinens békéjének záloga. Az elmélet szerint a múltban egyetemes monarchiára törekedtek Nagy Károly, a normannok, a pápaság, a tatárok, a törökök, V. Károly és utódai. 1688-tól kezdve az európai nemzetek azzal vádolják XIV. Lajost is, hogy az egyetemes monarchia megvalósítására való kísérletei csak nagyhatalmi ambícióit, Európa dominálására való törekvéseit takarják. Montesquieu annak okát keresi, miért hiúsultak

¹⁸ Uo., XIV. fejezet, 95. Az eredeti szövegben a „génie du Peuple Romain” kifejezést találjuk. *Oeuvres complètes de Montesquieu*, 197.

¹⁹ „Minden népnek megvan a maga sajátos gondolkodásmódja, amely tulajdonképpen a hatalom alapját képezi, amikor ezt a gondolkodásmódot megsérti, akkor önmagát sérti meg és így szükségképpen megtorpan.” Uo., XXII, 162. A magyar fordítás nem adja jól vissza az eredeti gondolatot, az „esprit général” ugyanis általános szellemet, alapeszmét jelent, ezért franciául is közöljük a szövegünkben szabadon idézett mondatot: „Il y a dans chaque Nation un esprit général sur lequel la puissance même est fondée; quand elle choque cet esprit, elle se choque elle-même et elle s’arrête nécessairement.” *Oeuvres complètes de Montesquieu*, 277.

²⁰ *Oeuvres complètes de Montesquieu*, 339.

²¹ A műből készült magyar fordításnak Rózsahegyi Zoltán az *Európa egységéről* címet adja, amely Montesquieu művére csak nagyon távolról utal és a címben szereplő, a XVII-XVIII. században sajátos jelentést kapó terminológia lefordítására nem vállalkozik. A fordítás egyébként sem igazán hűséges, de a cím ilyen jellegű megváltoztatása 1943-ban bizonyára nem véletlen, ahogy a fordítás alapját képező mű kiválasztása sem lehet az (Montesquieu, *Európa egységéről*, Budapest, Phönix, 1943).

²² Montesquieu könyvtárában megtalálható Campanella, Bilain és Lisola spanyol, illetve francia politikát elemző műve, valamint Gregorio Leti 1689-ben megjelent könyve, amelynek már a címe is tartalmazza a vitatott fogalmat: *La Monarchie universelle de rè Luigi XIV*, Shackleton, *Montesquieu*, 116.

meg a múltban ezek a törekvések és hogy a megvalósulás érdekében követett politika, valamint annak sikertelensége milyen hatással volt az illető nemzet sorsának alakulására. Kijelenti, hogy a modern Európában lehetetlen ezeknek a nagyhatalmi terveknek a megvalósulása, de ugyanakkor aggódva keresi a tartós európai megoldást, amely a különböző nemzetek számára előnyös lehet és amely lehetővé teszi a pusztító háborúk elkerülését. Eredetisége, hogy az egyensúly biztosításának lehetőségét a kereskedelemben véli megtalálni, a katonai hódításokkal szemben.²³ Montesquieu azonban a kereskedelmet nem tartja elegendő biztosítéknak arra, hogy a modern európai államok jólétét biztosítsa. A „kormányok bölcsessége”, a polgárok „műveltsége” is szükségesek ahhoz, hogy a (külső) gazdagodást követő (belső) hanyatlás ne következzen be. Reménykedik, hogy a modern Európa művelt (politicé) népei valamiféle „nagy köztársasággá” formálódnak, amelyben a változó gazdasági és hatalmi viszonyok háborúk nélkül kiegyensúlyozódnak.²⁴

Montesquieu már ebben a művében határozottan megfogalmazza történelemfilozófiájának alap gondolatát, amely a véletlennek a történelem menetében korlátozott szerepet juttat és szükségszerű okokra vezet vissza az egyes eseményeket: „Nem a szerencse irányítja a világ sorsát [...] Vannak általános okok, erkölcsiek vagy materiálisak, amelyek minden monarchiában érvényesülnek: felemelik, fenntartják, vagy veszélybe taszítják [...], egyszóval van egy fő irányzat, mely magával sodorja a nem lényeges egyedi eseményeket.”²⁵ Ezt a gondolatot *A törvények szelleme* című művében bontakoztatja majd ki. Jelentősége az, hogy azt a szkeptikus történelemfelfogást tudja segítségével elutasítani, mely szerint az emberiség történelme nem más, mint visszatérő ciklusok sora, amelyben a tévedések és tévelygések ismétlődnek, és lehetővé teszi, hogy rejtett okokat vagy törvényszerűségeket tárjon fel az emberiség történelmének látszólagos káosza mögött. A harmincas években keletkezett két mű politikai elemzéseiben háttérbe kerülnek az elődeinél még fontos szerepet játszó pszichológiai indítékok, és a morális okokat is szigorú logikai rendszerbe foglalja. A történelmi és politikai események mozgását, fő mozgatóit úgy kommentálja, hogy az egyes események mögött feltáruljon a létrejöttüket lehetővé tevő kapcsolatrendszer, amelyben jelentős helyet kapnak a kiemelkedő egyéniségek is.²⁶ Az első művekben tehát a gondolat magja található, vagyis, hogy általános okok határozzák meg a birodalmak nagyságát és hanyatlását, és az események menetének mozgatóit politikai „tervekben” és alapeszmékben, általános szellemben keresi. *A törvények szelleme* megőrzi ezeket a gondolatokat, de bővebben és

²³ *Oeuvres complètes* de Montesquieu, 332. Ennek a gondolatnak legjelentősebb elméletirői a korszakban Jean-François Melon, Victor Riqueti Mirabeau márki, Gabriel Bonnot de Mably, David Hume.

²⁴ *Oeuvres complètes* de Montesquieu, 341-343.

²⁵ Montesquieu, *A rómaiak*, XVIII. fejezet, 126. Robert Shackleton szerint a gondolatot közvetlenül Montesquieu barátjának, Paolo Mattia Doriának *La Vita civile* (Augsburg, 1710, Naples, 1729) című műve ihlette, idézi is az olasz szöveget, amely a francia filozófus forrása volt (*Montesquieu*, 129, 133).

²⁶ A gondolat részletes kifejtése szempontjából fontos Benrekassa idézett könyvének a *Considérations*-ról írt egész fejezete: „L'intelligence de l'histoire: constitution, théorie, et mise en oeuvre de la notion de causalité historique dans les *Considérations*...” Lásd főleg: 44-64.

módszeresebben fejti ki a heterogén okok együttesének érvényesülését, amelyek között kiemelt szerepet kapnak a klíma, a vallások, a törvények, a kormányzás elvei, a múlt tapasztalatai, az erkölcsök változásai.²⁷

Montesquieu azt kísérel meg nyilvánvalóvá tenni, hogy az igazi érdekeit félreismerő és semmibevevő hatalom nagysága nem tartós. Izgalmas párhuzamot von Róma, Egyiptom meghódítója és kifosztója és az Amerikát leigázó és kincseit rosszul felhasználó Spanyolország hanyatlása között. Nem feltétlenül szükséges azonban a hasonlat mindkét részét kibontania ahhoz, hogy a modern történelemmel az analógia megvonható legyen, hiszen Montesquieu – ahogyan ezt a korábbiakban hangsúlyoztuk –, az általános jellemzőket kívánja megragadni, a konkrét példa elméleti jelentősége fontos igazán számára. Olyan példát idézünk, ahol már a személyes hang, a felfűtött írásmód is mutatja, mennyire fontos a felvetett kérdés a filozófus számára: „Kérem, engedjék meg, hogy elfordítsam a tekintetem Marius és Sulla háborúinak szörnyűségeiről [...] Oka a két vezér féltékenységén, becsvágyán és kegyetlenségén kívül” a katonák „megrontása”, „a szabadság birodalmának” meggyalázása, melynek következtében a „polgárok elfeledték, hogy ugyanabban a köztársaságban élnek.”²⁸

A *Perzsa levelektől* kezdve szükségszerű kapcsolatot tételez fel Montesquieu a szabadság, az emberi cselekedetek erkölcsisége, a társadalmi hatalom és az általános szellem vagy eszme között. „A rabszolgaság lealacsonyítja, letöri és széttroncsolja ezt a szellemet – írja 1736-ban –, míg a szabadság felemeli, gazdagítja és megerősíti.” Úgy véli, hogy a „barbár” népek ilyen szempontból teljes sötétségben éltek, és ennek a szellemnek a kialakulása és jellege sokkal inkább függ a morális okoktól, mint például a külső, fizikai meghatározóktól. Ezért is hangsúlyozza a törvényhozó, a moralista, a politikus, a történetíró felelősségét.²⁹

Róma hanyatlása polgárai szabadságának egyre nagyobb korlátozásával párhuzamos. A szolgaság a megalázással, a megvesztegetéssel, azaz a szellem megfélemlítésével és az erkölcsök lealacsonyításával kezdődik, amelyet a hatalom egyre erőteljesebb összpontosítása követ. A szabadság megőrzését a modern államokban is csak a mérsékelt államformáktól, a jó törvényektől, az ellenőrzést lehetővé tevő intézményektől lehet remélni.³⁰

A pesszimista lezárású műnek a modern korra vonatkozó tanulságai bizonyos bizakodást mutatnak. A filozófus a posta, a könyvnyomtatás, a folyóiratok elterjedésétől reméli az „általános szellem” érvényesülését, amely az erkölcsök és a közvélemény előnyös változásait biztosíthatná. Utóbbiak szerepét Montesquieu éppen olyan fontosnak tartja, mint a törvényekét.³¹ A modern történelemről írt gondolatokat azonban némi

²⁷ A kérdésről lásd: Céline Spector, „Montesquieu et l'histoire: théorie et pratique de la modération”, *I.m.*, 52-75.

²⁸ Montesquieu, *A rómaiak*, XI. fejezet, 67.

²⁹ Az idézet és a gondolatmenet: Montesquieu, „Essai sur les causes qui peuvent affecter les esprits et les caractères”, *Oeuvres complètes*, éd. par R. Callois, Paris, Gallimard, 1951, II, 53-60.

³⁰ A kérdésről lásd: Paul Hoffmann, *Théories et modèles de la liberté au XVIII^e siècle*, Paris, PUF, 1996, 207-255.

³¹ Franciául idézzük Montesquieu gondolatát, mivel a magyar fordítás nem pontos: „Plusieurs exemples reçus dans la Nation en formerent l'esprit général, et firent les mœurs qui regnent aussi

iróniával zárja le, mivel nem feltétlenül a nemes erkölcsök elterjedését kapcsolja a modern diplomácia és politika újdonságaihoz: „Amióta a könyvnyomtatás és a vésés feltalálása mindenki számára hozzáférhetővé tette a könyveket és a térképeket, s amióta a politikai napilapok elterjedése révén az egyes államok érdekei mindenki előtt ismertté lettek, a titokzatos események megértése is jóval könnyebbé vált. Összeesküvést szervezni is jóval nehezebb, mert a posta feltalálása óta mindenki tudomást szerezhet mások titkairól.” A modern történetírás számára rendelkezésre álló források vonatkozásában ugyanez a kettősség jellemzi véleményét: „Nem lehet eltitkolni egyetlen tervet sem, mert a nemzetek közti kapcsolatok jellege folytán minden uralkodónak minden udvarban van egy követe, s ráadásul minden kabinetben akadnak árulók.”³²

A római történelemben Montesquieu-t a hódító, világalomra törekvő hatalom sorsa, a birodalom nagysága, a korrupció és a szabadság összefüggésének kérdései foglalkoztatják. Olyan gondolatmenet követésére invitálja olvasóját, amelyben Róma „tükrében” saját kora Európájának egyensúlyáról, a politikai hatalmak törekvéséről elmélkedhet. Úgy véli, a történetíró felelőssége megnövekedett, szerepe megváltozott a modern korban, amelyet az információk gyors áradásával, a nemzetek közötti gazdasági és államügyek szoros összefonódásával jellemez. Feladata az, hogy feltárja a múltban és a jelenben a változások mélyén rejtőző alapvető okokat, amelyek a múlt és a jelen megértését lehetővé teszik és fogódzókat adnak a jövő megtervezéséhez.

Szeretnénk itt még egyszer visszatérni arra a kérdésre, hogy milyen olvasóra akar hatni és milyen eszközöket használ erre Montesquieu. *A rómaiak* olvasója igazi partner, aki az íróval egyenrangú, képes követni és megérteni gondolatait, amikor a múlt és a jelen idősíkjait váltogatja: „A modern történelemben is találunk példát arra, ami akkor Rómával történt [...] VII. Henrik angol király, hogy a nagyurakat megalazza, növelte a parlament alsóházának hatalmát; Servius Tullius, jóval előtte, kiterjesztette a nép előjogait, hogy megtörje a szenatust.”³³ Ez az eljárás az általánosítás lehetőségét biztosítja az elbeszélőnek, ezáltal írását meggyőzőbbé is teszi, mivel az olvasó a hozzá közelebb álló eseményekhez hasonlíthatja a múltbelit. Az író először azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy az antik szerzőktől szerzett információkat közvetíti számára: „El kell itt mondanom, mit írnak a szerzők a római katonák kiképzéséről.” Ezután kommentálja és a jelenhez közelíti a forrásokban találtakat: „A mai háborúban az egyén mindig a sokaságba veti bizalmát; az ellenfélnél erőteljesebb és edzettebb római viszont elsősorban mindig önmagára számított...”³⁴ Mondanivalóját azáltal is megpróbálja meggyőzőbbé tenni, hogy az olvasóval közös fogalmakra, ismeretekre utal: „nem ismerték azt a fogalmat, amit ma emberiségnek nevezünk,” „Vagyonunk ma szerényebb, de biztosabb.”³⁵ Feltárja előtte gondolkodásmódját, érzelmeit. „Az ember titokban örül, ha erről a császárról beszél; ellágyul, ahogy élete történetét olvassa, s hatására jobb véleménye lesz önmagáról, mert

impérieusement que les Loix,” *Oeuvres complètes* de Montesquieu, t.II. Oxford-Napoli, 2000, Chapitre XXI, 263.

³² Montesquieu, *A rómaiak*, XXI. fejezet, 150-151.

³³ Uo., I. fejezet, 7.

³⁴ Uo., II. fejezet, 14, 16.

³⁵ Uo., XV. fejezet, 96.

jobb véleménye lesz az emberi nemről.” – írja Antoninus császár történetéről szólva.³⁶ Felhívja olvasói figyelmét az egyes fejezetek közötti logikai kapcsolatokra, bevallja bizonytalanságait.³⁷ Megfogalmazza azokat a kérdéseket, amelyek olvasóiban felvetődhetnek, ezáltal azt az illúziót keltve benne, hogy részt vesz a szöveg megformálásában, és hogy lehetősége van párbeszédet folytatni az íróval: „Mindazok után, amit a görög birodalomról elmondtam, jogosan vetődik fel a kérdés: miképpen maradhatott fenn oly sokáig ez a birodalom. Azt hiszem, meg tudom adni az okait.”³⁸

A személyes hangvételű írás, amelyben a filozófus történetíró a római történelmet bemutatva és kommentálva Franciaország és a modern Európa sorsa fölött érzett aggodalmát is kifejezi, az állam harmonikus működésének, a polgárok szabadságának, a nemzetek együttélésének, a hatalom korlátainak titkait kutatja. Elmélkedésének legfontosabb célja az, hogy feltárja, miben áll a kortárs Európa modernitása, milyen elvekre kell épülnie az új politikai kapcsolatrendszernek. A történetírás új formájának választása – amely a megnövekedett számú olvasótábor meggyőzését van hivatva elérni – azt is mutatja, hogy a társadalom átalakításában, modernizálásában nem az uralkodóra, hanem az intézményekre és a társadalmi mozgásokat megértő, elindító és szabályozásukra vállalkozó, bennük aktív szerepet vállaló egyénekre számít.

³⁶ Uo., XVI. fejezet, 105.

³⁷ Gyakoriak történetírásában a „talán”, a „valószínű”, az „úgy látszik”, az „azt hiszem” kifejezések.

³⁸ Uo., XXIII. fejezet, 163.